

РОЗДІЛ І. МАКАРЕНКОЗНАВЧІ ВИМІРИ СУЧАСНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ІННОВАТИКИ

УДК 37.091.4(477Макаренко)

В. П. Андрущенко

Національний педагогічний університет
імені Михайла Драгоманова

КОЛЕКТИВІСТЬСЬКА ПЕДАГОГІКА А. МАКАРЕНКА У ЇЇ ЗНАЧЕННІ ДЛЯ СЬОГОДЕННЯ І В ПЕРСПЕКТИВІ

У статті аналізуються актуальні для сучасної освітньої системи елементи й постулати колективістської педагогіки А. Макаренка. Розглядається Макаренківська теорія формування дитячого колективу як своєрідна за прийомами втілення, тонка за інструментовкою методика індивідуалізації виховання, яка не тільки не суперечить сучасним людиноцентристським підходам, що впроваджуються в освіту, але й створює для них своєрідне соціальне підґрунтя. Актуальне завдання сьогодення – поєднати особистісний вимір у педагогіці, освіті з таким феноменом, як колективістські взаємини, колектив. Розгорнути конструктивну, людинотворчу функцію колективу й поєднати її з людиноцентристськими підходами є важливим завданням сучасної педагогіки. Досвід А. Макаренка в цьому є вагомим і незаперечним.

Ключові слова: особистість, колектив, суспільство, колективістська педагогіка, дисципліна, відповідальність, обов'язок, трудове виховання.

Постановка проблеми. Під час підписання угоди про співпрацю НПУ імені Драгоманова з Першим Римським університетом «Ла Сапієнта» у нас зав'язалась розмова про А. Макаренка, педагогічну спадщину якого римські студенти вивчали з особливою зацікавленістю і наполегливістю. «Навіщо вам педагог «тоталітарного типу», – провокаційно запитав я в одного з італійських професорів, – а чи не краще звернутись до педагога більш-менш гуманістичного штибу?». Його відповідь вразила мене простотою і переконливістю: «ніхто, крім А. Макаренка, – сказав професор, – не залишив абетки – методології і методики – виховання особистості, яка не бажає виховуватись! А. Макаренка ми будемо вивчати хоча би для того, щоб не загубити останню людину, не зважаючи на яке б соціальне дно вона не опустилась. А. Макаренко, – з гордістю підкреслив мій співрозмовник, – справедливо входить у першу дев'ятку найвидатніших педагогів світу». І я з ним погодився, бо знаю і поважаю А. Макаренка ще із вузівського курсу педагогіки, подарованого нам, студентам-філософам, професором Анатолієм Олексюком. Разом з тим, по приїзду в Київ я ще раз перечитав все те «з Макаренка», що мав у своїй бібліотеці. Перечитав і дійшов висновку: А. Макаренка ми практично не знаємо; професор і студент, учитель і учень, навчальний процес і педагогічна практика, мають черговий раз переосмислити А. Макаренка, ввійти в контекст його непростих рішень, зрозуміти мотиви тих чи інших педагогічних

учинків, які «виросли» в теорію педагогічного мислення і дії, вкрай необхідну для нашого суперечливого сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Педагогіку Макаренка можна назвати педагогікою відповідальності й дисципліни. Ще більш точною буде її назва як колективістської, соціальної чи організованої. Спробую пояснити цю думку в її значенні для сьогодення більш детально.

А. Макаренко був педагогом з великим обсягом знань, здобутих здебільшого самостійним чином. Він читав і перечитував твори Ч. Дарвіна, К. О. Тимирязева, І. І. Мечникова. Великий потяг мав до історії, вивчав праці В. Г. Ключевського, М. М. Покровського, В. С. Соловйова, М. І. Костомарова, Р. Ю. Віппера та ін., цікавився філософією Ф. Ніцше, А. Шопенгауера, А. Бергсона. Але його особливою пристрастю була художня література – твори В. Шекспіра, О. С. Пушкіна, Ф. М. Достоєвського, К. Гамсуна, Л. М. Толстого, М. Горького. Наукові праці «великих» і велична література формували духовний потенціал майбутнього педагога. Оскільки ж у її основі знаходилась людина як особистість у її соціальних зв'язках і різноманітних зносинах, А. Макаренко викарбував у собі перше й основне правило педагогіки – бачити в кожній людині особистість, виховувати її через колектив у процесі їх трудових зносин із суспільством. «Проблема особистості може бути вирішеною, – писав А. Макаренко, – якщо в кожній людині бачити особистість. Якщо ж особистість проектується лише в окремих людях, за якимось особливим вибором, проблеми особистості не існує» [1, 210].

Суть виховання, по А. Макаренку, складається у зав'язуванні і зміцненні правильних відносин між підростаючою людиною і суспільством, створенні сприятливого морального клімату. Виховний колектив є органічною частиною суспільства й у специфічній формі відтворює суспільство, відносини, активно включає в них дітей. Соціально значима задача, що стоїть перед колективом, дозволяє кожному його членові відчувати себе учасником загальної справи, будить громадянські почуття.

За оцінками декого з сучасників А. Макаренка, його педагогічні інновації (різновікові загони, ради командирів, загальні збори, самоврядування тощо) носили спірний характер; у їх розумінні ці форми мають масове, шаблонне повторення, що може привести до негативних результатів. На мою думку, останнє дещо спрощує погляд А. Макаренка на колектив і на особистість, відходить від обґрунтованої педагогом ідеї їх «трудової взаємодії» і відповідальності одне перед одним.

Макаренківська теорія формування дитячого колективу містила своєрідну за прийомами втілення, тонку за інструментовкою методику індивідуалізації виховання. У пошуках реальних шляхів і методів виховання

людини в колективі і через колектив (але не для колективу, як іноді помилково доповнюють А. Макаренка дослідники його спадщини) народилися такі його педагогічні відкриття, як збірні загони, тобто тимчасові угруповання вихованців різного віку, об'єднані спільною метою виконання певного завдання; «командирська педагогіка», що фактично ґрунтувалася на давньогрецькій максимі філософа Солона: «перш ніж керувати, навчись підкорятись» необхідність обов'язкового культивування традицій колективу. Ці виховні прийоми просякнуті ідеями соціалістичного гуманізму та оптимізму. Для педагога колектив ніколи не був випадковим зібранням індивідів, а виступав живим соціальним організмом зі своїми центрами управління, пов'язаними взаємною відповідальністю. Активна позиція особистості в колективі тлумачилась як необхідна умова життєдіяльності і розвитку останнього, а окремих вихованців розглядався не як знеособлена частина колективного організму, а як ініціативний учасник спільної справи.

«Колективістська педагогіка» А. Макаренка не тільки не суперечить сучасним людиноцентристським підходам, що впроваджуються в освіту, але й створює для них своєрідне соціальне підґрунтя. Ринкові та демократичні перетворення зумовлюють орієнтацію на розвиток особистісних рис людини з огляду на її ефективнішу працю в умовах сучасного виробництва. Актуальне завдання сьогодення – поєднати особистісний вимір у педагогіці, освіті з таким феноменом, як колективістські взаємини, колектив. Завдання полягає в зміні пріоритетів, коли людина жила для колективу, а не колектив задля розвитку людини. Для України ця проблема особливо важлива, оскільки, як показує історичний досвід, общинність завжди проймала всі сфери українського суспільства – це не негативне явище, а саме те явище, яке захищало людину від фізичної смерті, сприяло розвитку людини на рівні общини. Але община водночас виступала і гальмом розвитку особистості. Розгорнути конструктивну, людинотворчу функцію колективу й поєднати її з людиноцентристськими підходами є актуальним завданням сучасної педагогіки. Досвід А. Макаренка в цьому є вагомим і незаперечним.

В основу своєї методики виховної роботи з дітьми Антон Семенович поклав багатоаспектну, різноманітну за змістом діяльність колективу, яка мала організовуватися за принципом «паралельної дії», що, по суті, було формою індивідуалізації виховання, гаслом якої стало – «якомога більше поваги до людини і якомога більше вимогливості до неї». У цій концентрованій за змістом тезі містяться справжній оптимізм і гуманізм А. Макаренка. Вимоглива любов і віра в можливості людини, тонке проникнення у психологію дитячої особистості стали

передумовами для реалізації принципу паралельної педагогічної дії. Ставлення членів одного колективу до членів іншого, на думку А. Макаренка, є вирішальним в організації виховання. Коли створено єдиний шкільний колектив, що об'єднував учнівський і учительський колективи, можна викликати до життя могутню силу громадської думки, що виступає регулювальним і дисциплінувальним виховним чинником, який сприяє формуванню особистості.

У своїх педагогічних працях А. Макаренко часто звертався до проблеми дисципліни, що в його тлумаченні виступала не як причина, не як спосіб правильного виховання, а як його результат. Для нього дисципліна мала характер подолання труднощів, особливо моральних, і була засобом руху людини вперед у її моральному зростанні. Аналізуючи логіку дисциплінування, Антон Семенович наголошував, що кожен вихованець має бути переконаний: дисципліна є формою досягнення колективної мети; вона прикрашає колектив і дає змогу окремій особі відчувати себе і захищеною, і вільною: «Дисципліна в колективі – це цілковита захищеність, цілковита впевненість у своєму праві, шляхах і можливостях саме для кожної окремої особи» [2, 124]. Необхідно визнати, що в цьому питанні педагог певною мірою схилився до пріоритету інтересів колективу над інтересами індивіда.

У тлумаченні Антона Семеновича відповідальність виступає в кількох важливих аспектах і тому може належати до моральних цінностей, коли йдеться про нормативну мораль, і до громадянських або соціальних – коли йдеться про виховання патріотизму, почуття відповідальності за сучасне і майбутнє держави, відданості обраній соціально-політичній ідеї тощо. Звичайно, останнє з часом набуло в радянському суспільстві викривлених форм, але не через вади теоретичного обґрунтування, а завдяки перекрученню змісту й перенесенню акцентів у творах дослідників спадщини А. Макаренка та в спробах практичного втілення його ідей, що відбувалося вже без участі педагога.

Визначивши основні термінальні (кінцеві) цінності спадщини А. Макаренка, якими є ідеал нової людини прийдешнього, її самоцінність, зміст життя як служіння суспільству, а також інструментальні цінності – колективістську етику, певні норми поведінки і моральні якості, серед яких чільне місце посідають працелюбність, відповідальність, дисципліна, обов'язок тощо, можна встановити ті типи вартостей його аксіологічної системи, котрі мають вічне, загальнолюдське значення. Це, насамперед, гуманістична віра в людину та її можливості й багатоаспектна категорія відповідальності як базова цінність.

Прикро, але факт: на сьогоднішній день про людські якості й моральні норми у відносинах між суб'єктами навчально-виховного процесу можна лише мріяти. У переважній більшості випадків домінують цинізм і прагматизм, які повсякчас відтворюються вульгарно-провокаційним розвитком демократичних і ринкових відносин.

А. Макаренко і його покоління педагогів мріяли про інше: високу моральність, дисципліну і відповідальність. Мріяли й намагались втілити в життя. Щоправда, нерідко ці прагнення «переливались через край», носили ідеологічно крайній характер. Серед динамічних цінностей, притаманних макаренківській етиці, слід назвати беззастережне служіння ідеологічним кумирам, що тягло за собою низку авторитарних імперативів (виховання класової непримиренності і ненависті, «боротьбістських рис» характеру, нетерпимість до носіїв інших переконань, прагнення до певної уніфікації особистісних цілей). Що ж до цінностей-інновацій, які були пов'язані зі зміною соціокультурної парадигми виховання і які вніс у педагогіку та етику А. Макаренко, на увагу заслуговує декларована ним колективна (або ширше – соціальна) солідарність, яка для педагога була коли б чи не найвищим моральним принципом.

«Правильне виховання», у розумінні вченого, невіддільне від трудового, під яким педагог розумів безпосередню активну продуктивну працю. На досвіді горьківської колонії, а особливо комуни ім. Ф. Дзержинського, педагог наочно довів, що в реальному виробничому процесі формується людський характер, а праця виступає одночасно і економічною, і моральною категорією.

До речі, сучасна виховна практика авторитет «особистої трудової участі» у вирішенні суспільно значущих справ практично не використовує. Це і не вірно, і не справедливо як по відношенню до людини, так і по відношенню до суспільства. Людина формується працею. Працею ж створюються культура, всі суспільні (матеріальні і духовні) цінності. Пропаганда підходів типу «відгадай і ти станеш багатим, успішним і знаменитим» скоріш нагадує гру в піддавки, де виграє той, на кого зроблена попередня ставка організаторів шоу. Це і не етично, і не педагогічно. Виявляється А. Макаренко знав більше й бачив глибше, ніж деякі «вчені» чиновники від освіти і культури сучасного декоративно-ринкового стибу.

Цікавими й цілком продуктивними є погляди А. Макаренка на сімейне виховання. Вони логічно впливають із його теорії виховного колективу, бо сім'ю він тлумачив як первинний природний колектив, а піклування про дітей розглядав як невіддільний складник оптимістичного, щасливого стилю життя і традицій сім'ї, громадянської поведінки батьків. Його «Книга для батьків»

(1937), написана у формі розповідей про життя окремих сімей і виховання дітей у них, стала на довгий час посібником для тат і мам. Її загальнолюдське спрямування було згодом поціноване в багатьох країнах. Серед соціальних чинників, які впливають на становлення маленької особи, найголовнішим педагог вважав оточення, особливо батьків і педагогів. Він наголошував на важливості раннього (до 5 років) правильного виховання дітей, яке мало б полягати у формуванні розумних потреб і моральним гальм.

Поряд з питаннями дисциплінованості, трудового, статевого виховання в сім'ї А. Макаренка розглядав проблему прищеплення дітям відповідальності за свої вчинки і перед родиною, і перед членами шкільного колективу, і перед суспільством у цілому. Саме в етиці суспільної відповідальності міститься специфіка нової моралі, як її розумів педагог.

Пильну увагу в практичній діяльності та в теоретичних узагальненнях Антон Семенович приділяв ролі вчителя. Адже обмежений у свободі творчості, під тягарем дріб'язкових перевірок і регламентуючих наказів, вважав А. Макаренка, вчитель не здатний принести користь дітям. За А. Макаренком, вихователь повинен мати право на творчий ризик в ім'я щастя юної особистості.

Звертаючись до нинішньої реальності слід зазначити, що творчістю і свободою сучасна школа похвалитися не може. Зловісна регламентація перетворила працю педагога у ремесло. Відповідно відвідування школи учнями розцінюється ними як щоденне «сходження на Голгофу». Уроки А. Макаренка для сучасної педагогіки залишились не відкритими.

Найбільшу шкоду процесу освоєння педагогічної спадщини А. Макаренка нанесла канонізація його образу в офіційній педагогічній теорії, популяризація його як «класика марксистської педагогіки». Протягом десятків років у літературі і дисертаціях по педагогіці давався однобічний аналіз, що часто фальсифікує і спотворює справжній зміст педагогічного новаторства А. Макаренка. Його експерименти механічно переносилися в масову практику радянської школи, ПТУ і виправно-трудова установ. Світлий образ педагога, значення його спадщини, залишалось у затінку «педагогічної тріскотні» пристосуванців.

Висновки. І все ж, не зважаючи на ні на що, його праці набули світового поширення і визнання, стали справді планетарним явищем. Його визнано класиком світової педагогіки нарівні з такими педагогами минулого, як Я. А. Коменський, Й. Г. Песталоцці, М. Пирогов, М. Драгоманов, Я. Корчак, В. Сухомлинський та ін.

Серед сучасних дослідників педагогічної спадщини А. Макаренка спостерігається прагнення заглибитись і об'єктивно оцінити, відкинувши

заідеологізовану термінологію, концептуальні положення спадщини педагога, під новим кутом зору переглянути зміст, шляхи, цілі виховання за А. Макаренком з тим, щоб одержати певний поштовх для подальшого розвитку педагогічної науки і практики. Переконали, що настав час об'єктивного – неупередженого і системного – вивчення педагогічної творчості А. Макаренка, особливо, у її значенні для сучасності. Для України і для світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Макаренко А. С. Избранные педагогические сочинения : в 4-х кн. / под ред. И. А. Комрова, Г. С. Макаренко. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1949. – Кн. 4. – 592 с.
2. Макаренко А. С. Проблемы школьного радянського виховання / А. С. Макаренко // Твори у 7-ми т. – К., 1954. – Т. 5. – С. 97–205.
3. Макаренко А. С. Воспитание в труде / А. С. Макаренко // Сочинения : в 7 т. – М., 1957. – Т. 4. – С. 394–405.

РЕЗЮМЕ

В. П. Андрущенко. Коллективистская педагогика А. Макаренко в ее значении для настоящего и в перспективе.

В статье анализируются актуальные для современной образовательной системы элементы и постулаты коллективистской педагогики А. Макаренко. Рассматривается Макаренковская теория формирования детского коллектива как своеобразная по приемам воплощения, тонкая за инструментальной методика индивидуализации воспитания, которая не только не противоречит современным человекоцентристским подходам, которые внедряются в образование, но и создает для них своеобразное социальное основание. Актуальная задача сегодня – объединить личностное измерение в педагогике, образовании с таким феноменом, как коллективистские отношения, коллектив. Развернуть конструктивную, человекотворческую функцию коллектива и совместить ее с человекоцентристским подходом является важной задачей современной педагогики. Опыт А. Макаренко в этом является весомым и неоспоримым.

Ключевые слова: личность, коллектив, общество, коллективистская педагогика, дисциплина, ответственность, обязанность, трудовое воспитание.

SUMMARY

V. Andrushchenko. Collectivistic pedagogy of A. Makarenko in its significance for the present and in the future.

The article analyzes elements and postulates of collectivistic pedagogy of A. Makarenko, that are relevant to the modern educational system. It considers A. Makarenko's theory of forming children's collective as original in techniques for its implementation, delicate instrumentation technique for education individualizing, which is not contrary to modern human-centric approaches being implemented in education, and also creates a kind of social background for it. Actual task of today is to combine personal dimension in pedagogy, education with such phenomena as collectivistic relationship, collective. To expand constructive, human-creative team function and combine it with human-centric approaches is an important task of modern pedagogy. Experience of A. Makarenko is significant and undeniable.

Key words: individual, collective, society, collectivistic pedagogy, discipline, responsibility, duty, labor education.